

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

**2. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜR EVRENİNDE ALEVİLİK ve
BEKTAŞILIK BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİ KİTABI**

2. CİLT

Editörler

Dr. Filiz KILIÇ
Tuncay BÜLBÜL

17-18-19 Ekim 2007

ANKARA

Nesimi'nin Şiirlerinde Kâmil İnsan Meselesi

The Question About The Perfect Human in Poems of Nesimi

Ramazan SIRACOĞLU*

ÖZET

Hurufi şairi İmadeddin Nesimi yedi büyük Alevi şairlerinden biridir. Azerbaycan'ın Şamahı kentinde doğmuş Nesimi, genç yaşlarında meşhur tarikat şairi Fazlullah Neimi ile tanışmış, ondan Hurufiliği benimsemiştir. Fazlullah Neimi öldürüldükten sonra Hurufilerin lideri Nesimi olmuştur. Nesimi'nin şiirlerinde edebi kahraman, Kamil İnsandır. Nesimi, Kamil İnsan ile Allah'ı aynılaştırmıştır. Şiirlerinden böyle algılamak mümkündür ki, Nesimi, Kamil İnsan dedikte, İslam âlemînin gururu Hazret-i Ali'yi kast etmiştir. Nesimi'nin şiirleri zamanında ve sonralar yanlış anlaşılmıştır. Onun şiirlerindeki "ben" sözü "insan" sözünün anlamdaşdır. Bazıları onu şimdi de küfürler yazmakla suçlamaktadır. Nesimi, şiirlerini Azerbaycan Türkçe'sinde yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazret-i Ali, Alevilik, Azerbaycan, Nesimi, Hurufilik, Kamil İnsan.

ABSTRACT

Imadeddin Nesimi is one of seven great Alevi poets. He was born in Azerbaijan city She-mahi and in his youth had met famous Alevi poet Fezluullah Neimi and Neimi taught him the principle of Hurufism. When Fezluullah Neimi was killed Nesimi became leader of this sect. The literary hero of his poems is Perfect Human. Nesimi had identified Perfect human with the God. From his poems we can infer that when Nesimi described the Perfect Human, he had implied the pried of Islamic world Hazret Ali. The readers then and after death Nesimi misunderstood his poems. In the poems of Nesimi the word 'I' is a synonym of the word 'human'. Some people even now blame Nesimi in heresy. Nesimi had written his poems in Azerbaijan Turkish.

Key Words: Hazret Ali, Alevism , Azerbaijan, Nesimi, Hurufism, Perfect Human.

Azerbaycan'ın Şamahı kentinde doğmuş ve edebiyatımızda Hurufi şairi gibi tanınmış İmadeddin Nesimi (1369—1417) ünlü şair Fezluullah Neimi'nin (1339—1394) öğrencisi olmuştur (Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, 1976: 251). Nesimi, Hurufilik hakkında olan fikirlerini yazmış olduğu "Cavidanname" adlı eserinde yansıtmıştır. Hurufilik sözü Arapça'daki huruf (herifler) sözünden gelmektedir.

* Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi.

Edebiyatımızda İmadeddin Nesimi kadar cesaretli, pervasız sözler söylemeyi becermiş tekke şairi yoktur. Nesimi'ye göre, her şey Allah'tır; her şey sözden, heriften ve sestem mürekkeptir, yani yirmi sekiz veya otuz ikidir. Yirmi sekiz rakamı Arapça'daki heriflerin, otuz iki ise Farsça'dakilerin sayısını gösteriyor. Her şey, herifler hakkında geniş bilgiye sahip olan insandır (Arslanov, 1975: 33). Tüm alem dört unsurdur-toprak, su, ateş ve havadır. Allah, herif ve insan vehdettedir, ay-nıdır. Nesimi'nin inancına göre Kamil İnsan en yüksek makama erdiğinden, Allah'a kavuştuğundan Allah'tan farkı kalmıyor.

**Küllü yer ü gök Hak oldu mutlak,
Söyler def ü çeng ü ney "Enelhak".
Âdemde tecelli kıldı Allah,
Kıl Âdem'e secde, olma gümrah.**

Nesimi, Âdem hakkında olan malum olaya ima ediyor: Âdem'de Allah kendi varlığını yansıtmıştır, İblis hariç, tüm yaratılmışlar ona secde kılmıştır. Âdem'i kabul et ki, yolunu kaybetmişlerden olmayasın.

Hurufilerin fikirlerini Nesimi geliştirmiştir: İnsanda doğadan yedi hat vardır: iki kaş, dört kirpik, bir saç. Onlar dört unsurdan oluşmuştur. Başka sözle, yedi çarpı dört yirmi sekiz eder. Saç ortadan ikiye ayrıldıkta insandaki doğal hat sekize yükseliyor. Sekizi dörde çarpsak otuz iki eder, bu rakam ise hatırlattığımız gibi, Farsça'daki otuz ikiye denktir.

Hurufiler gibi, Nesimi de kâinatın oluşunu ruha değil, maddiye dayanarak açıklamaya çalışmıştır:

**Hak taala âdemoğlu özüdür,
Otuz iki, Hak kelamı, sözüdür.
Cümle âlem, bil ki, Allah özüdür,
Âdem ol candır ki, Güneş- yüzüdür.**

Nesimi'ye göre insan köle, kul değil, olamaz. Dünyada insan kadar yaratıcı ikinci varlık yoktur. İnsan özgür yaşamak hakkına sahiptir. Onu ilahi yasaklarla kul etmek haksızlıktır. İnsan yapıcıdır, dünyaya yaratmak için gelmiştir. Kendi yüksekliliğini derk eden insan midesi için veya daha çok zinde kalmak için alçalmağa razı olmaz. İnsanların gönlünü sevgi ile kazanmak mümkündür. Dünya Kamil insanlarla idare edilse kavgalar, savaşlar olmaz, insanları sömürmek için uydu-ruş kurallara ihtiyaç kalmaz. Nesimi'nin hayatı hakkında çok sayıda rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre, onun ölümüne sebep Fars dilinde yazdığı

**Heqbin nezer bayed ta ru-ye mera bined,
Çeşmi ke boved hodbin key ru-ye hoda bined?
(Benim yüzümü görmek için hakkı gören göz gerek,
Bencil olan göz Allah'ın yüzünü ne zaman görür?- R.S.)**

Başka bir rivayete göre, Nesimi'yi kâfirlikte suçlayan müftü, "onun kanı dökülen her şey murdardır, mahv edilmelidir"-diye buyurmuştur (Hüseyinov, 2001: 147).

İdam zamanı derisi yüzülen Nesimi'nin bir damla kanı tesadüf eseri müftünün parmağına dokunmuştur. Parmağının kesileceğinden korkmuş Müftü, parmağındaki kanı hemen yalamıştır. Bu sahneyi gören Nesimi şu mısraları söylemiştir:

**Zahidin bir parmağın kessen dönüp haktan kaçar,
Gör bu gerçek aşığı, serpa soyarlar, ağrılmaz.**

Türk ve Fars dillerinde divan yazmış Nesimi'de insanlara yüksek değer verilmiştir. Onun fikrine göre, dünyanın en nadide varlığı, paha biçilmez mücevheri insanın kendisidir, ama ne yazık ki, insan kendisine değil, taş, toprağa daha çok önem veriyor, hazineyi başka mekânda arıyor. Oysa dünyada ondan kıymetli ikinci bir varlık yoktur:

**Ey daşevü turaba deyen kıymetli gevher,
İnsan bu hüsn-ü lutf ile gevher değil midir?**

İnsanı özgür, mutlu, sadık görmek isteyen Nesimi, dünyada Kamil insan aramış, onu bulamayınca üzölmüştür:

**Ganı bir ahdi, peymanı bütün yar?
Ganı bir kavli gerçek, doğru dildar?
Ganı hakkı bilen, bir gerçek er gibi
Ola doğru anın dilinde güftar.**

Nesimi, yaşadığı dünyanın döneke, hain bir dünya olduğunu sanmıştır. Onu dikenli bir yere benzetmiştir. O yüzden de fani olan bu döneke dünyada sadık insanların olmadığı kanaatinde:

**Bivefadır çün bu âlem, kimden istersen vefa,
Bivefa âlemde sen yar-i vefadar isteme.
Gül bulunmaz bu dikenli dünyanın bağında çün,
Ebsem ol, bihude gülsüz yerde gülzar isteme.**

Nesimi'nin fikrine göre insanın gönlü en kutsal mekândır. Onu kırmak, üzmek isteyenler şeytanın yardımcılarıdır, böyle yardımcıların elleri kesilmelidir:

**Ol eli kesgil, bırakgil, hayri yoktur, şeri çok,
Tutgil imdi ol eli kim, hayırla ihsan eder.**

Kamil insan meselesi İmadeddin Nesimi'yi çok ilgilendirmiştir. XIII yüzyılın filozof şairi Evhedi Marağai'ye yazdığı "Nedir" başlıklı naziresinde Nesimi, okurlarını ikna ediyor ki, Kamil İnsan onu çepeçevre sarmış âlemin sırrını mümkün olduğu kadar öğrenmeğe çalışmalıdır. Nesimi inanmıştır ki, âlemlerin yaratıcısı Kamil insandan kendi cemalini saklamayacaktır. O mübarek cemali görenler Kamil İnsan olacaklar veya Onu yalnız Kamil İnsan görebilecektir. Bu yüzden de şair Yaratanın dergâhına hitap ediyor:

**Yüzün benden nihan etmek dilersen, etmegil!
Gözlerim yaşın revan etmek dilersen, etmegil!
Berg-i nesrin üzre mişkin zülfünü sen dağıdıp
Aşığı bihaniman etmek dilersen, etmegil!**

Nesimi, gelmiş-geçmiş insanlar içinde Hazret-i Ali'nin Kamil İnsan olduğuna sarsılmaz inamla inanmıştır. Türk dilinin melodikliğinden başarı ile yararlanan Nesimi güzel ve tekrarsız cinas yaratmıştır:

**Düştü yine deli gönül gözlerinin hayaline,
Kim ne bilir bu gönlümün fikri nedir, hayali ne?
Al ile ala gözleri aldatıp aldı gönlümü,
Alini gör ne al eder, kimse erişmez aline.**

Nesimi, Hazret-i Ali'nin güzelliğini, yakışıklılığını doğadan üstün saymıştır. O, inanmak istemiştir ki, çevredeki güzelliğin kaynağı işte Hazret-i Ali'dir. Örneğin, hilalin kavis gibi olması kendisini Hazret-i Ali'yi taklidindedir, gül, kendi rengini Onun yanaklarından almaktadır, menekşe Onun gözlerine âşık olduğundan boynu bükük kalmıştır:

**Hilale döndü kamer, kaşların hilalinden,
Boyandı kana kızıl gül, yanağın alından.**

Nesimi, şiirlerinde Kamil İnsan olarak kabullendiği Hazret-i Ali ile konuşuyor. Ona olan sevgisinden dolayı azarlandığını, takip olunduğunu dile getiriyor. Bu itiraflar pişmanlık, nedamet dolu sözler değildir, şair bilakis, bu sevgiden gurur duyuyor, kendisinin Kamil İnsan uğruna ölüme amade olduğunu ispatlıyor:

**Yanaram aşkından, akar gözlerimden yaşlar,
Fırgatın derdi çıkardı yüreğimden başlar.
Müddei gör ten edip başıma kakar aşkını,
Sanığa vacip değildir bunca atmak taşlar.**

Nesimi, çekinmeden cesaretli bir benzetme yaratıyor. O, İslam peygamberini Güneşe benzetiyor, ama hemen ekliyor ki, o Güneş kendi nurunu Hilalinden—Hazret-i Ali'den alıyor:

**Ayn hilali egerçi güneşten alır nur,
Bu Ayı gör ki, Güneş nur alır hilalinden.**

Nesimi'nin Kamil İnsanı güzel, sevimli ve yücedir, çünkü onun zahirinde ve dâhilinde tanrısal nitelikler, özellikler mevcuttur. Hayata, dünyaya renk veren, tat katan Kamil İnsandır. O, sevgi, güzellik, hayranlık, yaşam kaynağıdır. Onsuz, gelen baharın, açan çiçeklerin zevki yoksa hayat müşkülse, şefaat olmazsa, o zaman O, Allah değil de kimdir?

**Seni bu hüsn-i cemal ile görüp korktular Allah demeğe,
Döndüler İnsan dediler.**

Kamil İnsan hakkında olan fikirlerini Nesimi, "Sığmazam" şiirinde bir araya getirmiştir. Bir şeyi de hatırlatalım ki, Nesimi adı geçen şiiri hem de Fars dilinde yazmıştır. Fars dilinde de söz konusu şiir "Ne goncem—Sığmazam" adlanıyor. "Sığmazam" şiirinde Hurufilik tarikatının lideri İmadeddin Nesimi başlıca ilkesini beyan ediyor. Kamil İnsan Allah'la birdir, tüm maddi ve manevi olanın fevkinde. Kamil İnsan, iki dünyayı içerecek kadar büyük ve muazzamdır, ama kendisi, ne bu, ne de öteki dünyaya sığmıyor:

**Mende sığar iki cahan, men bu cahana sığmazam,
Gevher-i lâmekân menem, kövn ü mekâna sığmazam.**

Edebiyattan lâmekân olan tek bir varlık—Allah olduğunu biliyoruz (Sevengil, 1964: 53). Nesimi ise Kamil İnsanın lâmekân olmasını iddia ediyor. Kamil İnsan, onun inancına göre, kanı da, mekânı da kapsayacak boyuta sahiptir. Onu hor görenler, önemsemeyenler insanlıktan uzak yaratıklardır sadece.

**Erşe ferş ü kaf ü nun mende bulundu cümle çün,
Kes sözünü ve ebsem ol, şerh ü beyana sığmazam.**

İnanca göre, on sekiz bin âlemi Allah tek bir sözle—Ol!-emri vermekle yaratmıştır. Arapça'da "ol" sözü iki herifin kâf ve nun heriflerinin birleşmesinden oluşur. Arş, sonsuza dek yüksek olan gökyüzü, ferş ise yeryüzüdür. Yani, gökyüzü de, yer de insandır. Onu şerh etmek imkânsızdır, sus ve inan bu büyüklüğe.

**Kövn-ü mekândır ayetim, zatidürür bidayetim,
Sen bu nişanla bil meni. Bil ki, nişane sığmazam.**

Şu beyte Nesimi, insanın başlangıcını Allah'ın zatında gördüğünü yansıtmıştır. Başka sözle, insanın varlığını ispatlayan, tereddüt edenleri kanıtlayan alameti geçici ve ebedi dünyadır. İnsan için başka alamet aramak mantıksızlıktır.

**Zerre menem, güneş menem, çar ile penc ü şeş menem,
Sureti gör beyan ile çünkü beyane sığmazam.**

Hatırlattığımız gibi, Nesimi, "insan her şeydir" fikrine inandırmak istiyor okurlarını. İnsan dört unsurdur, insan beş duygudur, insan altı taraftır. İnsan derk olunmazdır, onu kısmen anlamak mümkündür.

**Nar menem, şecer menem, erşe çıkan hecer menem,
Gör bu odunzebeneşin, men bu zebane sığmazam**

Bu beyte Nesimi Yasin suresinde Allah'ın hikmetlerinden biri gibi, yeşil ağaçtan ateş yaratmasını hatırlamıştır. Müfessirlerin bazıları onu Musa peygamberin ateş için yaklaştığı ağacın alev alev yanmasını gördüğünde şaşırması ile yorumlamışlar. İnanca göre gökten indirilen ve göklere kaldırılacak kutsal siyah taş-hecer-i esved de, İbrahim Peygamberi yakmak için hazırlanmış ateşin alevli dilleri de, sonra onu korumak için gül olmuş nazlı ziyası da insandır.

**Şems menem, kamer menem, şeht menem, şeker menem,
Ruh-i revan bağıslaram, ruh-i revane sığmazam.**

Güneş de, Ay da, bal da, şeker de, hayat ruhu, yaşam nefesi bağışlayan da insandır. Ama o, kendi yarattıklarının hiç birisine sığmıyor.

**Gerçi bugün Nesimiyem, Haşimiyem, Kureysiyem,
Bundan uludur ayetim, ayet ü şane sığmazam.**

Ben bugün Nesimi olsam da, Haşimi veya Kureysi sayılsam da daha büyük, daha ulu, daha kadimim, çünkü insanım. İnsan hangi dilde, dinde, ciltte olsa da muazzamdır. Onu küçük ad-sanla kısıtlamak, kafese sokmak olmaz.

Göründüğü gibi, Nesimi, insanlığı tek vücut halinde kabul etmiştir. Onun fikirleri küresel boyut kazanmıştır (Kabaklı, 1985: 281). Bu yüzden de insanları dinlere, mezheplere parçalamanın doğru olmadığı kanaatindedir. İnsan nerede olmasına bakmaksızın insandır, değerli ve şereflidir. İsmi, makamı, durumu farklı olmasının önemi yoktur.

**Allahu ekber, ey senem, hüsnüne hayran olmuşam,
Kavs-i kuzehdir kaşların, yayına kurban olmuşam.
Yüzündürür cennet gülü, saçın saadet sünbülü,
Aşkından ben bülbül gibi dillerde destan olmuşam.
Gâh çıkmışım İsa gibi çark üstünde oturmuşam,
Gâh varmışam Yusuf gibi Mısır'da sultan olmuşam.**

Hazret-i İsa gibi çarmlıha çekilen de, Yusuf gibi önce kul gibi satılan, sonra Mısır'da iktidara gelen de Kamil İnsandır. Nesimi, Kamil İnsanı övüyor, onun hüsnüne hayran olduğunu açıklıyor. Pervane ateşe, bülbül güle, kumru serviye nasıl âşıkça, Nesimi de Kamil İnsana öylece sınısıklam tutkundur. Nesimi, gece ve gündüz Kamil İnsanın cemalini görmeğe çalışmıştır. Hayatta en ulvi isteği olmuştur o mübarek yüzü görmek:

**İsterem vesl-i cemalin ta kılım derde deva,
Men senin bimarinem, özge canı neylerem?**

Bize göre, Kamil İnsana aşırı derecede inanmış Nesimi zaman zaman asilik sanılabilecek fikirler de söylemiştir. Dualarının kabul olunmaması şairi üzdüğünden dolayı hayal kırıklığına uğramış, teessüf dolu fikirler seslendirmiştir:

**Çok dualar kılmışım men haligin dergâhına.
Çün muradım hasil olmaz, men duanı neylerem?**

Bilindiği gibi, Nesimi'nin başlıca fikri "Enel hak" olmuştur. Hallaç Mensur'dan başlayan bu fikir Nesimi'de doruk noktasına ulaşmıştır. Hurufilerin fikirleri küfür ilan edildiğinden her yerde takip olunmuşlardır. Ölüm korkusu bile Nesimi'yi yıldırmamış, korkutmamıştır. O, her yerde avaz avaz "ene! hak" ifadesini seslendirmiştir:

Hak menem, hak mendedir, bulmuşum hakkı: enel hak söylerem.

Nesimi niçin böyle söylemiştir? İmanı mı yoktu, yoksa biliyi mi? Hangi sebep onu böyle biperva fikir söylemeye zorlamıştır? Nesimi, tabii ki, inançlı, takva sa-

hibi, düşünür bir şahıs olmuş, dini kuralları ve fıkıyı iyi bilmıştır. Çokları gibi o da mutlak hakikat aramış, mutlak hakikate giden yolu bulmağa çalışmıştır. Hakikate Hurufilik yolu ile gitmek yolunu seçmiştir. Onun düşüncesine göre, insan doğuştan son gününe kadar gayret gösterse, nefsini yense, kendi kusurlarını giderebilse, bilim sahibi olsa, kendisine yabancı gözle bakmayı başarsa, iyi mürşit bulsa, ona uysa, öğrendiklerini uygulasa, ilahi hikmetin sırrını öğrenerek Kamil insan makamına erişir.

Nesimi, iddia ediyor ki, her şey Onun zerresi olduğu için ve belli bir zaman süresinden sonra Ona döneceğinden, kavuşacağından (Kulli nefsin zaikati mevta summe ileyhi raciun), insan kendi yaratanına kavuşma anında tannısal kuvve olacaktır. Tıpkı denizlerden buharlaşıp kalkmış su gibi. Su da uzun serüvenden sonra yeniden denize dönüyor. Deniz sayısız miktarda su damlasından mürekkeptir. Bu damlaların hepsi 2 hidrojen ve bir oksijen molekülünden oluşmuştur. Yani, denizin kimyasal ve fiziksel özelliği küçücük su damlasından farklı değildir. Her ikisi soğukta buza, buharlaştıkta gaza, normal sıcaklıkta sıvıya dönüşüyor. Bu zaman denizin ve damlanın bir birinin aynısı olduğunu söylemek küfür olmaz. Sadece, damla ile denizin ebatları farklıdır, içerikleri ise birdir.

Nesimi, Kamil insanı Allah'la aynılaştırıyor. İnsan da yaratıcıdır. Başka varlıklar yalnız tüketici oldukları halde, insan hem üretici, hem de tüketicidir. Nesimi, kendisi de itiraf etmiştir ki, onu doğru anlayanlar azdır:

**Nesimi dilini kimse fehmi ede bilmez,
O, kuşdilidir; onu Süleyman bilir ancak.**

Bu beyte meşhur Sufi şair Ferideddin Attar'ın "Mantıkātut tuyur"-Kuşdili eseri akıla geliyor. Eski zamanlarda özel dilin –kuşdilinin mevcut olduğuna inanılmıştır. Mecazi anlamda çokanlamlı fikirler söyleyenlere de kuşdilinde konuşan söylenilmiştir. Rivayete göre Süleyman Peygamber kuşdilini biliyormuş. Nesimi de malum olayı kast ediyor. Yani, Nesimi'nin söylediklerini anlamak için Süleyman Peygamber gerek, o ise şimdi hayatta yoktur. Tüm hayatını insanın manevi yüceliğine adanmış şair gerçekten de zamanında doğru derk edilmemiştir (Olgun, 1936: 49).

Sonuçta işkence ile Halep şehrinde idam edilmiştir. "Nesimi" sözünün anlamı "sabah rüzgârı" demektir. İnanca göre, sabah rüzgârı nimet, bereket ve zevk getiriyor. Edebiyatta "bad-i saba" sözüne bol bol rastlıyoruz. Bad-i saba da sabah rüzgârı anlamındadır. Nesimi inanıyordu ki, onun zarif şiirleri, insanların ruhunu, gönlünü sabah rüzgârı gibi okşayacak, beşer evladına sevinç getirecektir, ayrılık olmayacak, sevenler sevgililerine –Kamil İnsana kavuşacaklar:

**Ayrılıktan yar benim gönlümü büryan eyledi,
Özünü bir yana saldı, meni bir yan eyledi.
Ey, Nesimi, sübhden, var, arz kıl dildara sen.
Gamzeye versin nasihat, yoksa bin kan eyledi.**

Nesimi inanmıştır ki, Kamil İnsana kavuşma anı sabah zamanı olacaktır. Onun düşüncesinde, sabah zamanı da Kamil İnsan gibidir, onun gibi temiz ve paktır, münezzehdir. Belki de ulu şair fikirlerinde yanılmamıştır. Çünkü Kamil İnsana sabah vakti çok, ama çok yakışıyor.

KAYNAKLAR

- ARSLANOV, V.İ. (1975). "Sovetskaya Tyurkologiya". No 5. Bakü.
Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. (1976). 1.c. Bakü.
HÜSEYİNOV, İ.M. (2001). Mahşer. Bakü.
KABAKLI, Ahmet. (1985). Türk Edebiyatı. 2.c. İstanbul.
OLGUN, Tahir. (1936). Edebiyat Tarihimizde Araştırmalar. İstanbul.
SEVENĞİL, R. Ahmet. (1964). Eski Şiirimizin Ustaları. İstanbul.